

Чарлс Никъл

**ЛЕОНАРДО:
ПОЛЕТИТЕ НА МИСЪЛАТА**

София, 2021

Преводът е направен по изданието:

Charles Nicholl

LEONARDO DA VINCI

THE FLIGHTS OF THE MIND

Copyright © Charles Nicholl, 2004

First published in the United Kingdom by Penguin Books Ltd, 2004

© Издателство „Изток-Запад“, 2021

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Мария Кондакова, превод, 2021

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2021

ISBN 978-619-01-0907-5

ЧАРЛС
НИКЪЛ

ЛЕОНАРДО:
ПОЛЕТИТЕ
НА МИСЪЛТА

Превод от английски
Мария Кондакова

СЪДЪРЖАНИЕ

Бележка на автора.....	7
Въведение. Изстиването на супата.....	9
Първа част.	
Детство (1452–1466)	21
Втора част.	
Чиракуване (1466–1477)	63
Трета част.	
Независимост (1477–1482)	129
Четвърта част.	
Нови хоризонти (1482–1490)	181
Пета част.	
В двора (1490–1499)	249
Шеста част.	
На път (1500–1506)	313
Седма част.	
Завръщане в Милано (1506–1513)	385
Осма част.	
Последни години (1513–1519)	435
Бележки	479
Списък на илюстрациите.....	534
Показалец.....	545

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Бележка за паричните единици и мерките. Тук читателят ще открие объркващо разнообразие от ренесансови парични единици. Имперската лира, която се дели на 20 солди по 12 денара всеки, служи донякъде за ориентир, но из цяла Италия се секат местни монети: флорини, дукати, скуди, джулии и др. За голяма част от периода, който книгата обхваща, флорентинският флорин и венецианският дукат се равняват на около 4 лири. Това са трите парични единици, използвани най-често от Леонардо да Винчи.

За да дам обща представа за стойността на парите, в края на XV в. в Милано за 1 лира може да се купи хляб за един месец за четиричленно семейство, или 12 фунта (5,5 кг) телешко, или 20 бутилки селско вино, или 2½ фунта (1,1 кг) восък за свещи, или малко над 1 фунт (към ½ кг) захар – по онова време луксозна стока. През 90-те години на XV в. Леонардо купува книга по математика от 600 страници, във формат фолио, за 6 лири, и сребристо наметало с украса от зелено кадифе – за 15 лири. Хубав кон струва 40 дуката или 160 лири. Във Флоренция един строителен работник печели 2 флорина месечно, а високопоставен държавен служител в Синьорията – 11 флорина месечно. Изграждането на големите дворци на семействата Медичи и Строци струва около 30 000 флорина. В данъчната си декларация Козимо де Медичи декларира имущество на стойност над 100 000 флорина – при това можем да се досетим, че тази цифра е занижена.

Често използвана от Леонардо мярка за дължина е лакътят – braccio. В този смисъл тя е еквивалентна на старата английска мярка ell (която вече не се използва, но откриваме корена ѝ в думата elbow). Според едно тълкуване флорентинският лакът е 55,1 см, а миланският – 59,4 см, но според някои изчисления в един от бележниците на Леонардо излиза, че един лакът е 61,2 см. Закръглял съм тези стойности според общоприетото съотношение 1 лакът = 2 фута (60 см). За измерване на разстояние Леонардо използва милята (miglia), която е равна на 1000 крачки (passi).

Един стайо, или бушел, е обемна мярка за житни храни, но тук се среща като мерна единица за площ. Един стайо земя представлява парцел, от който може да се добива 1 стайо ечемик годишно. Ако се съди по договорите за аренда от този период (където рентата се плаща под формата на земеделска продукция), тази площ е около 2 декара.

Преводите от италианския на Леонардо са в повечето случаи мои, макар че, разбира се, съм се консултирал с великолепните преводи на Жан-Пол Рихтер, Едуард Маккърди, А. П. Макмахън, Мартин Кемп, Маргарет Уокър и Карло Педрети. Голяма част от текстовете на Леонардо все още не се преведени на английски. Изключително полезен ми беше преводът на Джордж Бул на *Животописите* на Вазари, макар и да съм се отклонил от него в някои дребни тълкувания.

Там, където привеждам кратки цитати на италиански, се стремя да предавам правописа на Леонардо, който ми се струва част от неговия тембър. Правя обичайните промени за по-лесно четене: замествам архаичното *j* с *i*; елиминирам контракциите; разделям елизиите и т.н. Понякога обаче неговото изписване е твърде неразбираемо, за да се открие някакъв смисъл в кратък откъс. Цитатите от италиански стихотворения от същия период са предадени с оригиналния им правопис. В повечето други случаи съм модернизирал текста.

Модернизирал съм и датите. Според тогавашния флорентински календар годината започва на 25 март (празникът Благовещение), така че ако едно събитие е датирано 1 февруари 1480 г. във флорентински документ, то всъщност се е случило два месеца след друго събитие, датирано 1 декември 1480 г. В книгата тази дата ще бъде предадена по съвременния календар – т.е. като 1 февруари 1481 г.

Голяма помощ в изследванията за тази книга ми оказаха персоналът на „Библиотека Леонардiana“ във Винчи, Британският институт и Държавният архив във Флоренция, „Библиотека Статале“ в Лука, Британската библиотека, Кралската библиотека в Уиндзор и (не по-малко от другите) Лондонската библиотека. Благодаря също и на Антонио Натали, Алфио дел Сера, Джани Мазучи, почитаемата Джейн Робъртс, Лауро Мартинес, Гордън Уедърхел, Кристи Браун, Бърни Салинс и Лиз Донъли. Благодарен съм на г-жа Дру Хайнц за предоставената ми авторска стипендия в замъка „Хоторндън“, на тамошния персонал и на моя другар Фелоус, който чу първата от тези страници, когато беше току-що написана. Раждането на тази книга дължа на Дейвид Годуин, а реализирането ѝ – на моя редактор Стюарт Профит, на фоторедактора Сесилия Макей и на редактора Боб Дейвънпорт, както и на Лиз Френд-Смит и Ричард Дъгуид. Останалите, на които съм задължен, са твърде много, за да ги изброя тук, освен с най-общи *ringraziamenti* – на хората от Компитезе, които ни посрещнаха гостоприемно; на моите деца, които смело се включиха в тази италианска авантюра; и на Сали, благодарение на която всичко това беше възможно.

Чарлс Никъл
Корте Бриганти
Август 2004 г.

ВЪВЕДЕНИЕ: ИЗСТИВАНЕТО НА СУПАТА

В отдела за ръкописи на Британската библиотека има лист с геометрични бележки от Леонардо да Винчи. Те са едно от последните неща, които е писал – вероятно датират от 1518 г., една година преди смъртта му. Хартията е мръсносива, но мастилото се вижда ясно. На листа има няколко диаграми, а до тях – спретнато заграден текст, написан с обичайния му „огледален“ почерк, в посока от дясно на ляво. На пръв поглед това не е от най-интересните ръкописи на Леонардо, освен ако се интересувате от ренесансова геометрия. Но той се отличава за вниманието с един неочакван обрат. След третата си четвърт текстът, гледан отгоре надолу, прекъсва с едно рязко „etcetera“. Последният ред изглежда като част от теоремата – в почерка почти не се усеща колебание – но съдържанието му гласи: *perche la minesstra si fredda*. Леонардо завършва с думите: „защото супата изстива.“¹

В ръкописите на Леонардо се срещат и други дребни битови детайли, но аз харесвам най-много този. Не защото ни съобщава нещо съществено: това, че един ден през 1518 г. Леонардо е изял паница хладка супа, едва ли може да се приеме за важен елемент от биографията му. Особеното в тази подробност е изненадата, случайността. Сред сухите абстракции на геометричните занимания изведнъж нахлува простото, всекидневно човешко битие. Представяме си възрастен мъж, седнал на масата, който пише съсредоточено. В друга стая виждаме паница супа, от която се вдига силна пара. Вероятно това е зеленчукова супа, тъй като към края на живота си Леонардо е вегетарианец. Може би е сготвена от неговата слугиня Матюрин, на която той скоро след това завещава „палто от хубав черен плат, подплатено с кожа“ в знак на признателност за нейната „добра служба“.² Дали тя не вика Леонардо да Винчи, за да му каже, че супата е изстинала? Той продължава да работи още няколко секунди – колкото да напише *perche la minesstra si fredda* – и след това оставя перото.

Тук има и намек за предчувствие. Доколкото знаем, Леонардо не се е връщал повече към тези бележки, и това дребно прекъсване сякаш предвещава другото, окончателното, което скоро предстои. Можем да наречем тази незабележителна на вид страница „последната теорема на Леонардо“ – още един незавършен проект. Великото изследователско и тълкувателско начинание, на което е посветил живота си, завършва с това шеговито подмятане, с този ред за повелите на обедното време.

За биографа подобна възможност да надникне зад кулисите действия ободряващо. Леонардо е бил необикновен човек, но животът му постоянно се е пресичал с баналното, и може би точно в тези точки на пресичане биографът – този пратеник, дошъл от обикновения свят – може да установи връзка с него. Налице са неоспоримата му сложност и дълбочина, световноизвестните му картини – всичко онова, което придава уникалност на Леонардо, – но поне в тези моменти той за кратко се показва човек като всички нас.

Задачата на тази книга е да се опита да разкрие донякъде човека Леонардо – реалния човек, който е живял в реална епоха и е ядял реални паници със супа, противовес на Леонардо свръхчовека, многостранния „универсален човек“, когото обикновено ни представят. Разбира се, той е един и същ, и историята на живота му е само един друг начин да се докоснем до неговото стъписващо, загадъчно до крайност величие като художник, учен и философ – но мисля, че е важно да се освободим от агиографската идея за универсалния гений. Към това ме подтикват някои думи на самия Леонардо. В едно от своите *profezie*, или пророчества (всъщност това са гатанки във формата на пророчества) той пише: „Ще се появят гигантски човешки фигури, но колкото по-близо до тях отивате, толкова повече ще се смалява огромният им ръст.“³ Отговорът на гатанката е: „сянката, която човек хвърля през нощта на запалена лампа“, но ми се струва, че тя може да се отнесе и към самия Леонардо да Винчи, към когото се доближавам в мрака, с надеждата, че огромният му ръст ще се смали до човешки размери.

Да напишеш книга за Леонардо, без нито веднъж да употребиш думата „гений“, би било подвиг, достоен за френския писател Жорж Перек с неговия замисъл да напише книга, без да използва буквата *e*. Не съм изключил напълно това определение – то е полезно като превод на италианското *ingegno*, което през Ренесанса често служи като название за нещо повече от обикновен „талант“ или „интелигентност“ – но думата трябва да се използва много пестеливо. Тя лесно може да засенчи човешката същност на личностите, характеризирани по този начин. Тази дума прославя достиженията им като един вид чудо или свръхестествено явление – схващане, което е отчасти вярно, но обикновено не ни помага с нищо. Свършеното от Леонардо е наистина чудо, но човек иска да разбере как и защо е направено, и да не му предлагат в отговор някаква смътна и полумистична идея за „вдъхновението“. Някога почитателите на Шекспир твърдели, че той „не е зачеркнал и един стих“, на което Бен Джонсън енергично възразява: „Да беше зачеркнал хиляда“⁴ – с други думи, Шекспир е изключителен поет, но нелишен от слабости; неговият гений се проявява в степента, в която ги е преодолял. „Почитам паметта му, без да изпадам в идолопоклонничество“, добавя Джонсън, и това със сигурност е най-добрата позиция за един биограф. Разбира се, Леонардо е гений, но това название ни доближава до идолопоклонничеството и противоречи на собствената му строга и скептична нагласа, така че се стремя да го избягвам.

Донякъде свързана със стереотипната представа за гения е и тази за „ренесансовия човек“. Не твърдя, че Ренесанс „изобщо не е имало“: това е неоспоримо полезен обобщаващ термин, който описва културните промени в Европа през XVI и

XVII век (или според италианското летоброене Куатроченто и Чинкуеченто). Все пак има клишета, от които трябва да се пазим. В нашите представи Ренесансът е време на голям интелектуален оптимизъм: „нова зора“ на разума, разклащане на суеверията, разширяване на хоризонтите. От гледна точка на късния деветнадесети век, когато се оформя въпросното триумфалистично виждане, всичко това е вярно. Но как ли е изглеждало в епохата, когато се е случвало? Старите вярвания се рушат; това е епоха на бърз преход, на користни политически борби, на икономически възход и падение, на необикновени вести, които идват от непознати дотогава кътчета в света. Ренесансът – по времето, когато още не е бил обозначен с тази дума и не е бил смятан за „възраждане“ – вероятно е носил усещането колкото за оптимизъм, толкова и за разруха. Осезаемата възбуда на този период е примесена с чувство за опасност. Всички правилници са в процес на пренаписване. Ако всичко е възможно, значи нищо не е сигурно: това предполага известна философска дезориентация.

Героичното, дръзновено усещане за ренесансовия човек не е погрешно – всъщност подзаглавието на моята книга е именно прослава на удивителните върхове, до които достига интелектът на Леонардо, онези извисени „полети на мисълта“, които му позволяват да вижда толкова надалеч и толкова много, и в които откривам метафорична и психологическа връзка с идеята за действителен физически полет, от която остава обсебен цял живот. Но с мечтата за летене идва и страхът от падане, и ние ще разберем по-добре ренесансовия човек, ако го възприемаме и като търговец на съмнения и въпроси, включително и насочени към самия него.

Универсалният гений и Ренесансовият човек са като онези „гигантски“ сенки в гатанката на Леонардо. Те не са точно илюзия, но са плод на определена гледна точка, и ако се приближите до тях, започвате да виждате нещо много по-интересно – човека, който хвърля тези сенки.

За да проследим историята на Леонардовия живот, трябва да се върнем към най-близките до него източници – първичните източници, които датират от неговата епоха или не са много по-късни от нея. Главно място сред тях заемат собствените му ръкописи; всъщност настоящата книга е отчасти изследване на Леонардо като писател – необяснимо пренебрегвана тема, като се има предвид неговата огромна писмена продукция, макар че в случая „писател“ трябва да се разбира предимно в нелитературен смисъл. Запазени са над 7000 страници оригинални ръкописи на Леонардо; има доказателства, че са съществували още хиляди, които обаче са се загубили. Някои от тях може някога да се появят – в Мадрид през 1967 г. бяха открити два цели бележника, налице са и бъдещи интерес, но непотвърдени съобщения за изгубения трактат върху светлината и сянката, известен с името „Libro W“.⁵

Оцелелите ръкописи са достигнали до нас под три форми: в подвързани сборници, компилирани след смъртта на Леонардо; в бележници, които са почти непокътнати от времето, когато той ги е ползвал; и на отделни листове. Най-известната от големите смесени колекции е Атлантическият кодекс (Codex Atlanticus) в Амброзианската библиотека в Милано. В своята оригинална форма, създа-

дена в края на XVI в. от скулптора и библиофила Помпео Леони, Атлантическият кодекс е масивен том с кожена подвързия, висок над 60 сантиметра. Той съдържа 481 фолия, някои от които представляват цели листове от Леонардов ръкопис, но повечето са сглобени от по-малки късове, до 5–6 на страница, понякога залепени, а друг път – вмъкнати като прозорци, така че да се виждат и двете страни на хартията. Името на кодекса няма нищо общо с едноименния океан, а се отнася именно до големия формат – той е „с размерите на атлас“. Автор на названието е един библиотекар в Амброзианската библиотека, Балдасаре Олтроки, който през 1780 г. го описва като *codice in forma atlantica*. През 60-те години на XX в. този разкошен албум от изрезки е разглобен и пренареден, така че сега всичките му съставни части са закрепени поотделно.

Съществуват и два други големи смесени сборника, и двата в Англия. Единият е колекция от рисунки и ръкописи в Кралската библиотека в Уиндзорския дворец. Тя също е наследство от Помпео Леони; всъщност някои от по-малките фрагменти в Уиндзор очевидно са отрязани от Леони от по-големи листове, които днес са част от Атлантическия кодекс. По-късно сборникът е купен от алчния колекционер Чарлс I, макар и за това да няма запазени документални сведения. После сбирката се появява в Кенсингтънския дворец в средата на XVIII в. Според един съвременен източник „тази изключително любопитна вещ“ по време на Гражданската война е била поставена „в голям и здрав сандък“, където е лежала „незабелязана и забравена към 120 години, докато за щастие г-н Далтън я открил на дъното на същия сандък в началото на управлението на Негово Величество сегашния крал [Джордж III].⁶ Сред тази великолепна сбирка от рисунки и ръкописи са и прочутите фолия с анатомични рисунки. Другата голяма колекция е Арънделският кодекс (Codex Arundel) в Британската библиотека, сбирка от 283 фолия, които обхващат период от почти 40 години; сред тях е и страницата с прекъснатите геометрични бележки, за която стана дума по-горе. Кодексът е наречен на графа на Аръндел, който го купува в Испания през 30-те години на XVII в.

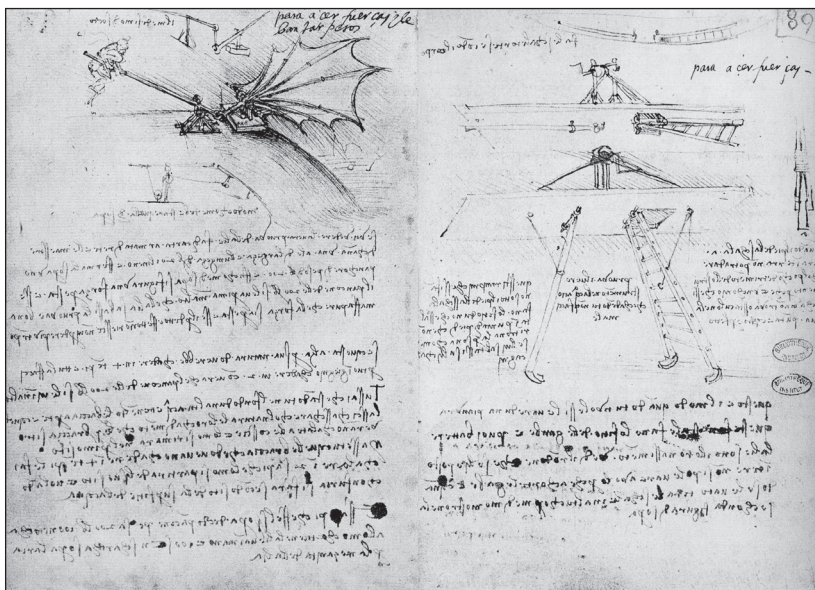
Към тези колекции от оригинални Леонардови ръкописи би следвало да добавим и друга разнородна сбирка – Урбинският кодекс (Codex Urbinas) във Ватикана, компилация от съчинения на Леонардо върху живописиста, след смъртта му събрани в едно от неговия секретар и изпълнител на литературното му завещание, Франческо Мелци. Негова съкратена версия е издадена в Париж през 1651 г.; този сборник е известен като *Trattato della pittura* („Трактат за живописиста“). В края на Урбинския кодекс Мелци изброява осемнайсет бележника на Леонардо, малки и големи (*libri* и *libricini*), които е използвал като източници: десет от тях сега са изгубени. Друга дребна находка от трудните за систематизиране съчинения на Леонардо е Кодекс Хюйгенс (Codex Huygens), намиращ се в Ню Йорк, който съдържа изгубени изследвания за човешката фигура във вид на копия от края на XVI в.

Сборниците са великолепни, но истинският дух на Леонардо се разкрива в бележниците му. До нас са достигнали около двацет и пет отделни бележници – точното число зависи от това как ги броите, тъй като някои от по-малките тетрадки са подвързани в общи томове: например трите кодекса Форстър (Музеят

„Виктория и Албърт“, Лондон) всъщност съдържат пет бележника. Най-много бележници на едно място има във Френския институт в Париж; те са се озовали във Франция едновременно през 90-те години на XVIII в. като наполеонова плячка, иззета от Амброзианската библиотека. Други се намират в Милано, Торино, Мадрид и Сиатъл. Тук-там има липсващи страници – един библиофил с ловки пръсти, граф Гулиелмо Либри, открадва няколко в средата на XIX в., – но бележниците са почти в същия вид, в който ги е оставил Леонардо. Някои още са с оригиналната си подвързия: той е предпочитал корици от пергамент или кожа, закрепени с малък дървен щифт, прекаран през връв с примка (приспособление, което странно напомня за палто с подобно закопчаване).

Размерът на бележниците варира от стандартния осмина формат, много близък до този на днешните учебни тетрадки, до джобни тефтерчета, не много по-големи от тесте карти за игра. Последните, които Франческо Мелци нарича *libricini*, служат едновременно за бележници и скициници, и някои носят ясни следи, че са придружавали Леонардо на път. В едно негово описание от очевидец в Милано се споменава „малък тефтер, който винаги виси на колана му“.⁷ Леонардо носи подобен бележник, когато минава през Чезена през 1502 г. и нахвърля набързо скица, озаглавена „Така носят гроздето в Чезена“.⁸ Сигурно е стоял е на улицата като репортер с бележника си и съсредоточено си е водил записки. Художникът, твърди той, трябва винаги да е готов да скицира, „когато обстоятелствата позволяват“:

Наблюдавай внимателно хората на улицата, на площада и в полето. Нахвърляй фигурите им, като загатнеш набързо формите – главите очертай с О, ръцете – с права или пречупена линия, по същия начин отбележи краката и тялото, и когато се прибереш у дома, придай на тези скици завършена форма.⁹

Един от бележниците на Леонардо (Парижки ръкопис В)